

הרב עזריה אריאל

יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר

ראשי פרקים

- א. מיהו יוחנן כהן גדול
- ב. ביטול הודיית המעשר
 1. ביאור הבבלי
 2. ביאור הירושלמי
- א. דעת ריש לקיש
- ב. דעת ר' יוחנן
- ג. דעת ר' יהושע בן לוי
- ג. תוקף הביטול לדורות

במשנה ומעשר שני ה, טו; סוטה ט, י) מוזכרת תקנת יוחנן כהן גדול לבטל את וידוי המעשר, יחד עם תקנות נוספות שלו:

יוחנן כהן גדול העביר הודיות המעשר. אף הוא בטל את המעוררים, ואת הנוקפים, ועד ימיו היה פטיש מכה בירושלים, ובימיו אין אדם צריך לשאול על הדמאי.

מאמר זה עוסק בבירור זהותו ותקופתו של יוחנן כהן גדול, הרקע והטעם לביטול הודיית המעשר, ותוקפו של הביטול בימינו.

א. מיהו יוחנן כהן גדול¹

בדברי חז"ל נאמרו כמה דברים אודות יוחנן כהן גדול: תיקן תקנות שונות (המשנה במע"ש הנ"ל); כיהן בכהונה הגדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה

1. נוסח מקוצר של פרק זה, נכלל במאמרי: 'שו"ת בית חשמונאי', בספר: באורך נראה אור, ספר זכרון לע"נ גיסי, דן חיים (דני) כהן הי"ד, ירושלים תשס"ג, עמ' 45-71. ראה שם בעמ'

הרב עזריה אריאל

צדוקי (ברכות כט ע"א; יומא ט ע"א ועוד):² שמע בת קול יוצאת מבית קדש הקדשים על נצחון באנטוכיה (סוטה לג ע"א); עשה שתי פרות אדומות (משנה פרה ג, ה); היו לו אויבים (תרגום יונתן, דברים לג, יא); ועם נצחון מלכות בית חשמונאי היו כותבים את שמו בשטרות: "יוחנן כהן גדול לא-ל עליון" (מגילת תענית, ג' תשרי; ר"ה יח ע"ב). עוד נאמר בנוסח תפילת 'על הניסים' (שמקורו במסכת סופרים כ, ו): "בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו". ישנה אי בהירות בשאלת זהותו של יוחנן כה"ג, וכבר בגמ' בברכות כט ע"א מצאנו מחלוקת על יוחנן כה"ג שנעשה צדוקי: "אמר אביי: הוא ינאי הוא יוחנן.³ רבא אמר: ינאי לחוד ויוחנן לחוד, ינאי — רשע מעיקרו, ויוחנן — צדיק מעיקרו".

- 64-65. ראה עוד: הרב אליהו כ"ץ, "מי היה יוחנן כהן גדול שביטל את המעשרות?", שנה בשנה (תשל"ט), עמ' 368-373; הרב ישראל שצ'יפנסקי, "יוחנן כהן גדול ותקנותיו", אור המזרח, קטז (תשמ"ה), עמ' 34-61.
2. רמז לכך שנעשה צדוקי במשנה בידים ד, ו: "ועצמות יוחנן כהן גדול טמאים", עי"ש בתפא"י.
3. כידוע, לשון מעין זה "הוא פלוני הוא אלמוני" מצויה הרבה בדברי חז"ל, ראה באריכות במאמרו של המהר"ץ חיות על אגדות חז"ל ד"ה ומפני הסבה (נדפס בפתחה לעין יעקב). בדורות האחרונים רווחת מגמה לפרש זיהויים מעין אלו שלא כפשטם, שהכוונה רק שיש להם תכונה משותפת, או שזה על דרך גלגול נשמות (וכ"כ בשו"ת דברי יציב או"ח סי' רפב על דברי אביי כאן). לענ"ד יש להסתייג מכיוון פרשני כזה. יש אמנם זיהויים בחז"ל שנראה בעליל שהפירוש הוא שיש להם אופי משותף ותו לא, כגון במדרש תהלים מזמור נג: "ויגוף ה' את נבל... אמר ר' סימון הוא נבל הוא לבן, הן הן האותיות, מה לבן היה רמאי, אף נבל היה רמאי", ופשוט שלבן לא האריך ימים עד ימי דוד, ולא עבר את הגל לרעה, ואביגיל לא נישאה לו, אלא יש כאן דמיון בשם ובאופי, וכפי שהמדרש מאריך לפרט את 'סימני הזיהוי' בצורה יוצאת דופן. מאידך, בדרך כלל משמע שהדברים כפשטם, כגון בר"ה ג ע"א: "תנא הוא סיחון הוא ערד הוא כנען", שברור מהסוגיה שהבינה את הדברים כפשטם, עי"ש. חלק מזיהויים אלו נועדו לפתור שאלות שונות בפשט התנ"ך, כגון בכריתות ה ע"ב: "הוא שלום הוא צדקיהו", שמסביר את הפס' בירמיה כב, יא, עי"ש במפורשים. בענין הזיהוי המפורסם "פנחס זה אליהו" עיין בת"י שמות ג, יג, עה"פ "שלח נא ביד תשלח", "שלח כדון שליחותך ביד פנחס, דחמי למשתלחא בסוף יומיא", כלומר: שלח נא ביד זה שתשלח לע"ל, והוא פנחס. לגבי "מלאכי זה עזרא" עיין בתרגום מלאכי א, א "ביד מלאכי דמתקרי שמיא עזרא ספרא". עכ"פ בנדון דידן, נראה שדברי אביי נסמכים על הברייתא בקידושין סו ע"א, ראה להלן, והדברים כפשטם.

יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר

בספרי חשמונאים, ובעקבותיהם בכתבי יוסף בן מתתיהו,⁴ השתלשלות הדברים כדלהלן: מתתיהו בן יוחנן מוזכר ככהן ממשמרת יהויריב, ללא ציון שהוא או אביו היו כהנים גדולים.⁵ הוא נפטר לפני שחרור המקדש וטיהורו. אחריו הנהיגו את ישראל, ושימשו בכהונה הגדולה, שלשת בניו: יהודה המכבי, יונתן ושמעון, כל אחד במשך שנים ספורות. אחרי שמעון התמנה בנו, יוחנן הורקנוס, כמנהיג וכהן גדול, וכיהן במשך שלושים ואחת שנים (ג'תרכ"ה-ג'תרנ"ו לבריאת העולם). ינאי המלך היה בנו של יוחנן הורקנוס.

למעשה, תקופתו של יוחנן הורקנוס מהווה את נקודת השיא של בית חשמונאי. לאחר מלחמותיהם של בני מתתיהו והתחלופה המהירה בשלטונם, ידע עם ישראל בימי יוחנן הורקנוס תקופה של רגיעה והתבססות. זאת, לפני שלטונו של ינאי המלך, שהיה רווי מתחים פנימיים, ולפני מלחמת האחים בין שני בניו, הורקנוס ואריסטובלוס, שהובילה להתערבות הרומאים, עד לחורבן הבית.

על פי האמור, ברור הדבר שיוחנן כהן גדול שנכתב בשטרות עם נצחון בית חשמונאי הוא יוחנן הורקנוס, נכדו של מתתיהו, וכדעת רבא, שיוחנן לחוד וינאי לחוד. גם סיפור ה'בת קול' תואם את המסופר אצל יוסף בן מתתיהו (קדמוניות יג, י, ג) על יוחנן הורקנוס.⁶

4. ובספר יוסיפון, שמצוטט רבות בראשונים ויוחס ליוסף בן מתתיהו, ועל כל פנים ברור שכתבי יוסף שימשו לו מקור עיקרי.

5. כך בחשמונאים ובקדמוניות היהודים. ביוסיפון יש נוסחאות שונות בזה.

6. עמד על כך כבר בעל 'ערכי תנאים ואמוראים'. ראוי להרחיב את הדיבור על ספר זה, שאינו מוכר לרבים. מתברר הוא ר' יהודה בר' קלונימוס (ריב"ק), מבעלי התוספות (ראה אודותיו ב'בעלי התוספות' ח"א עמ' 361-378) ורבו של 'הרוקח'. הספר מסודר ע"פ שמות התנאים והאמוראים, ובכל ערך הוא אוסף את מאמריו בבקיאות מפליאה, ומברר את עיקרי תולדותיו. פעמים רבות הוא נכנס למו"מ הלכתי ארוך בסוגיה שמופיע בה שם החכם, ויש בדבריו שפע של פירושים מקוריים. הספר לא נדפס וכנראה גם כמעט לא הוכר בדורות הקודמים, ושרד ממנו כת"י חסר, מאות ב' עד י', ואין לדעת ממנו איך קרא המחבר לספרו. כתה"י יצא לאור מסוף אות ב עד האות ט' בשם 'יחוסי תנאים ואמוראים' (מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ג), ואות י' בשני כרכים בשם 'ערכי תנאים ואמוראים' (ניו יורק, תשנ"ד).

הרב עזריה אריאל

עוד מסופר בקדמוניות (שם ה-ו) על יוחנן הורקנוס, שבסוף ימיו נעשה צדוקי, בהתאם לדברי תז"ל על יוחנן כה"ג, ועניין זה טעון בירור. בקדמוניות מסופר שיוחנן הורקנוס הפך לצדוקי בעקבות משתה שנערך, ובו הוטל עליו חשד שאמו נפלה בשבי במודיעין ועקב כך הוא פסול לכהונה. מעשה זהה, בחלקו כמעט באותם מלים, כמסופר בגמ' בקידושין סו ע"א על ינאי המלך:

ואמר אביי: מנא אמינא לה? דתניא, מעשה בינאי המלך שהלך לכוחלית שבמדבר וכיבש שם ששים כרכים, ובחזרתו היה שמח שמחה גדולה, וקרא לכל חכמי ישראל. אמר להם: אבותינו היו אוכלים מלוחים בזמן שהיו עסוקים בבנין בית המקדש, אף אנו נאכל מלוחים זכר לאבותינו,⁷ והעלו מלוחים על שולחנות של זהב ואכלו. והיה שם אחד איש לץ לב רע ובליעל ואלעזר בן פועירה שמו, ויאמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך: ינאי המלך, לבם של פרושים עליך! ומה אעשה? הקם להם בציץ שבין עיניך, הקים להם בציץ שבין עיניו. היה שם זקן אחד ויהודה בן גדידיה שמו, ויאמר יהודה בן גדידיה לינאי המלך: ינאי המלך, רב לך כתר מלכות, הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן! שהיו אומרים: אמו נשבת במודיעים, ויבוקש הדבר ולא נמצא. ויבדלו חכמי ישראל בזעם... מיד ותוצץ הרעה על ידי אלעזר בן פועירה, ויהרגו כל חכמי ישראל, והיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה.

7. רש"י פרש "כשהיו עסוקים בבנין — בית שני, שבאו מן הגולה והיו עניים והיו מוציאין הוצאות במלאכה". ולענ"ד קשה, מה ראה כעת לעשות זכר לבנין הבית? ויותר נראה שהכוונה לשיקום המקדש בזמן חנוכה (שגם אז היו עניים. כמ"ש במנחות כח ע"ב שעשו מנורה משפודי ברזל ואח"כ העשירו ועשאוה של כסף וזהב), וכוונת המלך הייתה שראוי כעת, עם ביסוס ממלכת החשמונאים בכיבושים אלו, לחנוג מחדש את תקומת ממלכת ישראל.

אכילת המלוחים היא כנראה סמל לנכונות לסבול את חבלי הגאולה, כמ"ש בשהש"ר פרשה ב, ג: "דומה דודי לצבי, מה צבי זה נראה וחוזר ונכסה נראה וחוזר ונכסה, כך גואל הראשון נראה ונכסה וחוזר ונראה, וכמה נכסה מהם?... ארבעים וחמשה ימים... ואותן הימים ישראל קוטפים מלוחים ושרשי רותם ואוכלין, וה"ד הקוטפים מלוח עליו שיח ושרשי רתמים לחמם... וכל שהוא מאמין לו והולך אחריו וממתין הוא חיה, וכל שאין מאמין לו והולך לאומות העולם בסוף הן הורגין אותו".

יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר

נראה שברייתא זו, שאביי בקידושין מצטט אותה, היא המקור לדעתו בברכות לעיל: "הוא ינאי הוא יוחנן", ולדעתו הסיפור על ינאי הכהן הגדול שנעשה צדוקי והסיפור על יוחנן כה"ג שנעשה צדוקי הם אותו סיפור עצמו. וכך מופיע בדברי ראשונים ועי"ש ברשב"א ובריטב"א, שהסיפור בקידושין עוסק ביוחנן כה"ג. ואולי לדעת רבא, שסובר שינאי לחוד ויוחנן לחוד, צריך לתקן בברייתא בקידושין 'יוחנן', ו'ינאי' אינו מדוקדק.⁸ וכך נראה מ'סדר הקבלה' לראב"ד, שכתב אודות יוחנן הורקנוס ובנו ינאי כשני אישים שונים, והביא את המעשה הזה ביחס ליוחנן הורקנוס, וגם כותב עליו שהיה כה"ג שמונים שנה ונעשה צדוקי.

חיזוק לכך הביאו מסיפור המעשה בקידושין, שם נזכר "איש לץ לב רע ובליעל ואלעזר בן פועירה שמו", ובדומה לזה נזכר "אלעזר בן פחורה" בירושלמי במעשר שני פ"ה ה"ה, ובסוטה פ"ט הי"א כאדם אלים שהיה מקורב ליוחנן כהן גדול בעל התקנות.⁹ יש להוסיף, שהחשד ש"אמו נשבת במודיעין" מתאים יותר מבחינת הזמן ליוחנן כהן גדול מאשר לינאי המלך (שהחל למלוך ששים שנה אחרי חנוכת המקדש). אך לא מצאתי ישוב מניח את הדעת לסתירה בין הגמרא על שמונים שנות כהונתו של יוחנן כהן גדול לבין מה שנכתב בקדמוניות שהוא היה כהן גדול כשלושים שנה בלבד.¹⁰ ובסדר עולם זוטא

8. ב'ערכי תנאים ואמוראים' ערך ינאי המלך הסביר שינאי הוא שם כללי למלכי בית חשמונאי ובית הורדוס, ולכן מעשה זה, שהיה בימי יוחנן הורקנוס, נקרא על שם ינאי. יש להעיר על מקור מוקשה נוסף בקשר לינאי המלך, ביבמות סא ע"א: "תקבא דדינרי עיילה ליה מרתא בת ביתוס לינאי מלכא עד דמוקי ליה ליהושע בן גמלא בכהני רברבי". איך יתכן שמרתא בת ביתוס היתה בימי ינאי המלך, שמת ג'תרפ"ד, 144 שנים לפני החורבן, והרי היא נזכרת באגדות החורבן (גיטין נו ע"א; איכ"ר פרשה א, מו, ושם מפורש שמדובר על אשת יהושע בן גמלא הכה"ג). חוקרים שונים התחבטו בזה, ובעל ערכי תו"א מסביר לפי דרכו שמדובר על מלך מבית הורדוס סמוך לחורבן שנקרא ג"כ 'ינאי'. ולדבריו מוסבר ריבוי הסיפורים בחז"ל אודות ינאי המלך, ודוק.

9. זיהוי זה, שנחשב לחידוש מבית מדרשה של 'חכמת ישראל', נכתב כבר ב'ערכי תנאים ואמוראים' ערך ינאי המלך.

10. היה מקום לפרש בדוחק ש"שמש בכהונה גדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי" אין מובנו ששמונים שנה היה כהן גדול, אלא שמש בכהונה גדולה עד גיל שמונים, או שמש בכהונה שמונים שנה ומתוכם כמה שנים ככה"ג. אך בגמ' ביומא ט ע"א "ושנות רשעים תקצרנה — זה מקדש שני, שעמד ארבע מאות ועשרים שנה, ושמשו בו יותר משלש מאות כהנים. צא מהם ארבעים שנה שמש שמעון הצדיק, ושמונים שמש יוחנן כהן גדול,

הרב עזריה אריאל

כתב: "...היא שנת קע"ה ליון [למנין השטרות], ומלך יוחנן בן שמעון בן חשמוני ל"ז שנים... ומלך ינאי בן יוחנן כהן גדול כ"ז שנים". הרי שגם הוא זיהה את יוחנן נכד מתתיהו עם יוחנן כה"ג, ומנה לו ל"ז שנים בלבד וצ"ב מקורו, ואולי צ"ל ל"א שנים, כיוסיפון).

לפי זה, הנוסח ב'על הניסים' 'כהן גדול' מובנו כנראה — כהן חשוב, והוא מתייחס למתתיהו עצמו, וכך במגילה יא ע"א "מתתיה כהן גדול", ולא לאביו.¹¹ ואולי הכוונה לכהן גדול ממש, שקהל החסידים שהצטרף למתתיהו הכתיר אותו לכהן הגדול המיועד, אבל בפועל לא שימש בכהונה גדולה.

סיכום הדברים: בדיקת דברי חז"ל אודות יוחנן כהן גדול והשוואתם למקורות חיצוניים מוכיחה ש"יוחנן כהן גדול" הוא יוחנן הורקנוס בן שמעון בן מתתיהו, וזוהי הדעה המקובלת בין רוב חוקרי תולדות ישראל, ראשונים ואחרונים.¹²

כל דברינו לעיל אמורים לגבי המסורות שיש עליהן ותייעוד חיצוני, ואילו לגבי תקנותיו של יוחנן כה"ג, שלא נזכרו במקורות מקבילים, יתכן תיאורטית לשער שמדובר ב"יוחנן כהן גדול" אחר,¹³ אבל קשה לומר ללא ראיה של ממש ש"תרי יוחנן כה"ג הו", ודעת רוב המפרשים שמדובר ב"יוחנן כהן גדול" אחד.¹⁴

עם זאת, יש לציין שב'מגילת אנטיוכוס' (אותיות יד וטז-יז) מדובר על יוחנן בן מתתיהו כעל כהן גדול, בניגוד לאמור לעיל שהיה זה נכדו של מתתיהו. גם

עשר שמש ישמעאל בן פאבי, ואמרי לה אחת עשרה שמש רבי אלעזר בן חרסום, מכאן ואילך צא וחשוב, כל אחד ואחד לא הוציא שנתו". ברור מכאן שמדובר של שמונים שנות כהונה גדולה ממש. י' היימן (תולדות תנאים ואמוראים ערך יוחנן כה"ג) נדחק לפרש ש"שמונים שנה" כולל את שנות כל הכהנים הגדולים לבית חשמונאי. יצוין שרי"א הלוי ב'דורות הראשונים' איננו מזכיר את הגמרא הזו כלל, וכנראה סבר שנקטו לשון גזמא, ולא כמשמעות הגמ' ביומא.

11. ראה ספר 'ברוך שאמר' על התפילה, בבאורו ל'על הניסים'.
12. גם בקרב שלומי אמוני ישראל, כגון ב'סדר הדורות', 'דורות הראשונים', ההסטוריון זאב יעבץ, היימן ב'תולדות תנאים ואמוראים', ומחברים שונים בדורנו.
13. כ"כ הכס"מ על הרמב"ם הל' מעשר ט, א בדעת הרמב"ם, ובבית יוסף י"ד סימן שלא, נראה שחזר בו, ראה להלן פרק ג.
14. כ"כ רש"ס במשנה מעשר שני ה, טו: "יוחנן כה"ג — זהו ששימש בכהונה גדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי וחשמוני היה"; ערכי תו"א ערך יוחנן כה"ג; ועוד. וכך יוצא מהזיהוי בין "אלעזר בן פועירה" ל"אלעזר בן פחורה", כנ"ל.

יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר

ב'מדרש מעשה חנוכה' נוסח א' (אוצר המדרשים ח"א עמ' 189) מדובר על מלחמה שבה השתתפו חמשת בני מתתיהו, ובסופה "שמעו בת קול מבית קדש הקדשים כל ישראל נצחו טליא באנטוכיא", מעשה המקביל לגמ' בסוטה הנ"ל, ונראה ממדרש זה ש"יוחנן כהן גדול" היה מבני מתתיהו (ואינו מוכרח). נראה שמדרשים אלו הם המקור לדעת הרמב"ם (הקדמה לפירוש המשנה, פרק ששין) שכתב "ויוחנן כה"ג [המוזכר במשנה] הוא יוחנן בן מתתיה המפורסם המוזכר בתפילות בנצחוננו על מלכי יון".¹⁵

מקור אחר ברמב"ם (הל' מעשר ט, א) מקדים את זמנו של יוחנן כה"ג: "בימי יוחנן כהן גדול שהיה אחר שמעון הצדיק", ומשמעות הדברים שהיה מיד אחריו. מאידך, הרמב"ם כותב (בהקדמה ליד החזקה) ששמעון הצדיק היה בימי עזרא, ושמש ככהן גדול מיד אחריו, ונמצא שהרמב"ם מקדים את זמנו של יוחנן כה"ג לראשית ימי הבית השני, וצ"ע מה המקור לכך, ואיך יתישבו דברי הרמב"ם זה עם זה.¹⁶ לדעת הרמב"ם בענין זה יש חשיבות להלכה, כפי שיתבאר להלן פרק ג.

ב. ביטול הודיית המעשר

מדוע בטלה הודיית המעשר? בגמרא (ירושלמי, מעשר שני פ"ה ה"ה, וסוטה פ"ט ה"א; סוטה מז ע"ב-מח ע"א) נאמרו כמה הסברים לכך. הצד השווה שבהם, שבזמנו של יוחנן כה"ג הפרשת המעשרות לא נעשתה בשלמות, מפני שהמעשר הראשון לא ניתן כהלכתו, ולכן אי אפשר היה לעמוד ולומר לפני ה' שהמעשרות ניתנו כדין, וכלשון הירושלמי: "כעס הוא לפני המקום מי שהוא אומר 'עשיתי' (דברים כו, יד) והוא לא עשה". באשר לפגם בנתינת

15. על שימושו של הרמב"ם ב'מדרש מעשה חנוכה' יש ללמוד ממש"כ באגרת השמד (מהדו' רמב"ם לעם עמ' מג) על כך שהיונים עקרו את הדלתות מבתי ישראל, ענין שמופיע במדרש זה.

16. גם בערכי תנאים ואמוראים, ערך יוחנן כה"ג, כתב שיוחנן כה"ג היה מיד אחר שמעון הצדיק, והתקשה בגמ' במנחות קט ע"ב שמשפרת על המחלוקת בין בניו של שמעון הצדיק, שמעי וחוניו, על הכהונה הגדולה, ויישב שמפני המחלוקת נדחו שניהם והתמנה יוחנן כה"ג. בהמשך הספר, בערך ינאי המלך, הביא מקורות שמאחרים את יוחנן כה"ג לימי החשמונאים, והוקשה לו ע"פ הגמ' בע"ז ט ע"א שמלכות יון היתה ק"פ שנה, בין ימי אלכסנדר מוקדון ושמעון הצדיק לבין ימי החשמונאים.

הרב עזריה אריאל

המעשר הראשון, נאמר הסבר אחד בבבלי ושלושה הסברים בירושלמי, ויש לעמוד עליהם בפירוט, כיוון שיש ביניהם הבדלים להלכה, בהלכות נתינת מעשר ראשון או בהלכות וידוי המעשרות.

1. ביאור סוגית הבבלי

בגמ' בסוטה מז ע"ב-מח ע"א:

יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר כו'. מאי טעמא? אמר רבי יוסי בר' חנינא: לפי שאין נותנין אותו כתיקונו, דרחמנא אמר דיהבי ללוים, ואנן קא יהבינן לכהנים... מכלל דאפרושי הוּוּ מפרשי? והא תניא אף הוא ביטל את הוידוי וגזר על הדמאי, לפי ששלח בכל גבול ישראל וראה שאין מפרישין אלא תרומה גדולה בלבד, ומעשר ראשון ומעשר שני מקצתן מעשרין ומקצתן אין מעשרין... עמד והתקין להם: הלוקח פירות מעם הארץ — מפריש מהן מעשר ראשון ומעשר שני, מעשר ראשון מפריש ממנה תרומת מעשר ונותנה לכהן, ומעשר שני עולה ואוכלו בירושלים, מעשר ראשון ומעשר עני — המוציא מחבירו עליו הראיה! תרתי תקן, ביטל וידוי דחברים, וגזר על דמאי של עמי הארץ.

לשון הגמרא "דרחמנא אמר דיהבי ללוים ואנן קא יהבינן לכהנים" משמעה שמדובר בנוהג ידוע ומקובל לתת את המעשר הראשון לכהנים, ומשמע שמותר לעשות כך.¹⁷ וכן משמע מהסיוס, "ביטל וידוי דחברים", כלומר שבני התורה הם שנתנו את המעשר הראשון לכהנים, ולכן לא יכלו להתוודות. וכך פרש רש"י "ואנן יהבי ליה לכהנים — דקנסינהו עזרא... וכיון דאינן נותנין כתקנן אין יכולין לומר 'וגם נתתיו ללוי... ככל מצותך'", כלומר שעזרא קנס

17. בכ"מ ועוד "ואינן יהבי" או "יהבינן" ודק"ס השלם מכון התלמוד הישראלי, ומשמעו "זהם נותנים" בהוה, שבא"י נותנים, ולכל הגרסאות לא נאמר "הוּוּ יהבי", או "יהבו", משמעו בעבר "היו נותנים", "נתנו". אבל בערוך (ערך דד 1) הסביר את ביטול הוידוי "דרחמנא אמר תנו מעשר ראשון ללוי והן היו נותנין לכהן" (ואולי אינה גירסה, אלא שהערוך בזמנו מדבר על כך בזמן עבר), ולא הזכיר את קנס עזרא, ומשמעות דבריו שעשו שלא כדין, וכדעת הירושלמי להלן.

יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר

את הלויים שלא יקבלו את המעשר, וכפי שנאמר בגמ' ביבמות פו ע"ב, שעזרא קנס את הלויים בגלל שנמנעו מלעלות עמו לארץ אחרי גלות בבל.

ענין זה טעון בירור, ממה נפשך: אם על פי התורה צריך לתת את המעשר ללוי דווקא, איך קבע עזרא לבטל את המצוה? ואם התורה מתירה לתת את המעשר גם לכהן, למה מי שעושה זאת לא יכול להתוודות ולומר לפני ה' שעשה את המצוה כהלכתה?

בגמ' בכתובות כו ע"א ישנה מחלוקת תנאים בשאלה זו, האם מן התורה ניתן לתת מעשר ראשון לכהן. דעת רבי עקיבא שהמעשר ללויים דווקא, ככתוב "ואל הלויים תדבר... כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר" (במדבר יח, כו), ודעת רבי אלעזר בן עזריה שהמעשר ניתן גם לכהנים, שהרי אף הם בכלל שבט לוי, ו"בעשרים וארבעה מקומות נקראו הכהנים לויים". באשר לקנס, לדעת ר' אלעזר בן עזריה עזרא קנס את הלויים שהמעשר ינתן רק לכהן ולא ללוי, ולשיטתו אין בכך הפקעה של מצוה מהתורה. מן הגמ' שם לא ברור מה דעת רבי עקיבא לגבי הקנס של עזרא, ובראשונים נאמרו כמה דעות בדבר: א. רבי עקיבא נחלק רק לגבי דין תורה, אבל לגבי הקנס דעתו זהה לדעת ראב"ע, שהמעשר ניתן מעתה אך ורק לכהנים (מאירי יבמות פו ע"ב, ונראה שזוהי גם דעת הרמב"ם),¹⁸ משום שהפקר בית דין הפקר (ריטב"א יבמות שם).¹⁹ ב. לדעתו הקנס היה שמעתה המעשר ינתן לכהן או ללוי, ולא כדעת ראב"ע

18. הרמב"ם בהל' מעשר א, א פסק כר"ע שהמעשר ניתן ללויים בלבד ועי"ש בר"י קורקוס, ואעפ"כ כתב (שם ה"ד) שעזרא קנס את הלויים שהמעשר ינתן לכהנים בלבד (וכן בפיה"מ סוף מעשר שני), ובאר כך את ביטול הוידוי (רמב"ם הל' מעשר שני יא, יג), וכן הבין הב"י יו"ד סימן שלא את דעת הרמב"ם.

19. לשון הריטב"א "כיון דממונא הוא הפקר בי"ד הפקר, ואפקוה רבנן למעשר מן הלויים ואוקמינהו ברשות כהנים, ועשאום כשלוחים של לויים". כוונתו שהפקר בי"ד הפקר מועיל לענין זה שאין כאן גזל, אבל עדיין תישאל השאלה איך מתקיימת מצות נתינה ללוי ויש בזה לכאורה גם איסור לאו, "השמר לך פן תעזוב את הלוי", דברים יב, יט; ועיין ספר החינוך מצוה תנ ובמנ"ח, ועל זה משיב הריטב"א שהכהנים הם כשלוחים של הלויים לקבל, כלומר שה"ז כאילו הלוי קבל, שבכך התקיימה הנתינה, ובי"ד הוציא מידו ונתן לכהן. אמנם צ"ב, איך הכהנים נעשים שלוחים ללויים ללא הסכמתם ועיין בהערות הרב יפה"ן לריטב"א שם, ולפי מש"כ להלן שהקנס מראשיתו היה בהסכמת הלויים ה"ז מובן. ראה עוד: הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק, משך חכמה, במדבר יח, כג-כד.

הרב עזריה אריאל

שינתן רק לכהן (ורוב הראשונים)²⁰. ג. לדעתו לא היה קנס כלל על המעשר (ריטב"א כתובות כו ע"א).²¹

לשון הגמ' בסוטה: "ואנן קא יהבינן לכהנים" משמעה שהנתינה לכהנים בלבד, ועל פי האמור הסוגיה יכולה להתפרש בשתי זרכים: האחת, שהדברים אמורים דווקא לשיטת ראב"ע, שאחר הקנס המעשר ניתן רק לכהנים. ולפי דרך זו מתחדש שאע"פ שהתורה התירה זאת, העושה כן אינו יכול להתוודות "וגם נתתיו ללוי", משום שהפשט הוא לתת ללויים ממש.²² השניה (ע"פ הרמב"ם והמאירי), שהדברים אמורים לשיטת רבי עקיבא, שלדעתו הקנס הפקיע את דין התורה, ולפיכך ברור שלא מתקיים "נתתיו ללוי".²³

לפי הסבר זה לביטול הוידוי, נראה שלא התחדש שום דבר חדש במציאות בימי יוחנן כהן גדול שגרם לביטול, אלא התחדש כאן חידוש הלכתי, וכ"כ התפא"י (סוטה ט, י) שעזרא הסופר סבר שגם כשנותנים לכהן אפשר לומר

20. תוס' בכמה מקומות ויבמות פו ע"ב ד"ה מר; כתובות כו ע"א ד"ה אין; קידושין כז ע"א ד"ה נתון; ב"מ יא ע"ב ד"ה נתון; ב"ב פא ע"ב ד"ה תרומה; ר"ש ורא"ש במע"ש ה, טו; ספר התרומה (הל' א"י דף סג, א); רמב"ן ב"ב פא ע"ב; רשב"א כתובות כו ע"א; ר"ן חולין קלא ע"ב; טור יו"ד סי' שלא.

21. לשונו שם: "לרבי עקיבא, כיון דמאורייתא ללוי דוקא וכהנים זרים הם בזה, היכי מתקן דליהבוה לכהנים שהם זרים? הא ודאי לא שייך למעבד הכי... ואע"ג דהפקר בית דין הפקר, מ"מ אין לעשות כן בדרך קביעות להפך דין תורה".

22. כ"כ הר"ש במע"ש ה, טו: "ולא מצי למימר 'וגם נתתיו ללוי' דעיקרא דקרא משמע לוי ממש". הרא"ה קוק, שו"ת משפט כהן סי' נו, הסביר שהבעיה איננה מצד פשט המקרא, אלא מצד משמעות הלשון בין בני אדם, שמכיון שדרכם לקרוא 'לוי' למי שאינו כהן הרי העומד ואומר "וגם נתתיו ללוי" נראה כמשקר. בתוס' ביבמות פו ע"ב מצינו כיוון אחר בביאור הדבר: "כיון דנצטוו לתתו אף ללויים 'כי שכר הוא לכם חלף עבודתכם', כשמפקיעין אותו מלויים לתת כולו לכהנים אין זה כמצוותו". כלומר, אמנם כל אחד באופן פרטי עושה כדיו, אבל הסך הכל הוא נגד מגמת הוידוי (לביאור זה מוסבר יותר מדוע לדעת ראב"ע מי שנתן לכהן לפני הקנס היה רשאי להתוודות).

23. לכאורה לדעת תוס' שלר"ע עזרא קנס שהמעשר יתן גם לכהנים אך לא הפקיעו מהלויים, אין מקום לבטל את הוידוי משום כך, וצריך היה להורות שמי שנתן ללוי יתוודה ומי שנתן לכהן לא יתוודה. וכך מוכרחים לומר לדעת ראב"ע, שמדאורייתא המעשר ניתן גם לכהן ואחרי הקנס רק לכהן, והרי ברור שלפני הקנס היה וידוי, כדן תורה. אולם בר"ש וברא"ש במע"ש ה, טו ובתוס' ביבמות פו ע"ב מוכח שהבינו שביטול הוידוי ע"י יוחנן כה"ג מובן גם לדעה זו (שהקשו איך התקנה מובנת לשיטת ראב"ע, ומשמע שלר"ע נח יותר, אע"פ שלשיטתם דעת ר"ע שאחרי הקנס "אף לכהן"), ויש לישב, ואכמ"ל.

יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר

"וגם נתתיו ללוי" (צ"ב איך אפשר לומר זאת לדעת ר"ע) ויוחנן כה"ג נחלק עליו.

נראה לענ"ד להסביר את הענין באופן אחר, ותחילה יש להקדים ולברר את ענינו של הקנס. בעזרא ונחמיה מפורש שלויים עלו לארץ, אלא שלא עלו עם עזרא, וכדקדוק לשון הרמב"ם (הל' מעשר א, ד) "לפי שלא עלו עמו לירושלים". אך מסך כל העליות שמתוארות בעזרא ונחמיה מתקבלת תמונה של מספר לויים קטן מאד בהשוואה לכהנים (בעליית הגדולה עם זרובבל היו 360 לויים ו-9428 כהנים!); ונראה שהשתמטותם מעליית עזרא משמשת רק כדוגמא לתופעה הכללית.

באשר לקנס על הלויים, המפרשים התלבטו מאד בענינו, מפני שהפסוקים בנחמיה (י, לח-מ; יב, מד-מז; יג, ד-יג) מורים על נתינת מעשר ללויים.²⁴ ישנו גם קושי עקרוני, איך יתכן לקנוס את הלויים שעלו, בגלל הלויים שלא עלו? ומה באשר לדורות הבאים? האם "אבות אכלו בוטר ושיני בנים תקהינה"?²⁵

נראה לפרש את הדברים כך: באמנה שנכרתה (נחמיה י) כלולה התחייבות בענין התרומות והמעשרות: "ואת ראשית עריסותינו ותרומותינו... נביא לכהנים אל לשכות בית אלוקינו, ומעשר אדמתנו ללויים והם הלויים המעשרים בכל ערי עבודתנו... והלויים יעלו את מעשר המעשר לבית אלוקינו" (שם לח-לט). כלומר, התרומה תובא לכהנים במקדש, המעשר ינתן ללוי בשדה, והלוי אחראי להביא לכהן במקדש את תרומת המעשר. לעומת זאת, לאחר בנין החומה, משמע שהמעשר לא חולק ללויים בערי השדה, אלא נאסף באוצרות והובא כולו למקדש, ושם התחלק ללויים העובדים, והם נתנו תרומת מעשר לכהנים, "כי שמחת יהודה על הכהנים ועל הלויים העומדים" (נחמיה יב, מד) במקדש (ראה דעת מקרא נחמיה י, לט). וזה מתאים לפסוק במלאכי ג, י: "הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי", כלומר, לעובדי

24. עיין רש"י בחולין קלא ע"ב ד"ה בתר דקנסינהו, ומכות כג ע"ב ד"ה והבאת; תוס' כתובות כו ע"א ד"ה בתר, ויבמות פו ע"ב ד"ה מפני מה וד"ה ומבני לוי; מאירי כתובות שם סוד"ה אע"פ; כפתור ופרח פרק כה; הגהות יעב"ץ ביבמות שם באריכות; מלבי"ם בנחמיה י, לט. החזו"א דמאי סי' ב סוף ס"ק ג כתב שהקנס לא כתוב בעזרא ונחמיה, והוא קבלה, ונגזר מאוחר יותר, ותמוה.

25. קושיית הרדב"ז הל' מעשר א, ד. ראה גם: שו"ת רדב"ז חלק ב סימן תשפז.

הרב עזריה אריאל

ביתו. עוד מסופר (נחמיה יג) על תקלה שאירעה בזמן העדרותו של נחמיה, שהחלוקה ללוויים במקדש הופסקה ולכן הם ברחו לשדותיהם, וכשנחמיה חזר החזיר את המצב לקדמותו.

נראה שהעברת המעשר מהלויים בערי השדה אל אוצר המקדש היא למעשה שלילת רוב המעשר מהלויים, משום שהמעשר רב בכמותו פי כמה מאשר התרומה, ואילו הלויים העובדים במקדש היו מועטים יחסית (בנחמיה יא, יב נימנו למעלה משמונה מאות כהנים העובדים במקדש, לעומת "כל הלוויים בעיר הקדש מאתים שמונים וארבעה", בפס' יח שם), וכך נותר עודף שהתחלק למטרות אחרות. בגמ' ביבמות פו ע"ב נאמר שנתנו ממנו לכהנים שיאכלו בימי טומאתם או לעניים, וכיו"ב בדברי ריב"ל בירושלמי במע"ש פ"ה ה"ה "בראשונה היה מעשר נעשה לשלשה חלקים: שליש למכרי כהונה ולוייה, ושליש לאוצר [לצרכי בית הדין, עי"ש], ושליש לעניים ולחבירים שהיו בירושלם".

לפי דרך זו, גם לשיטת ר' אלעזר בן עזריה שקנסו את הלויים שלא יקבלו – הלוויים העובדים במקדש עדיין קיבלו, "חלף עבודתם אשר הם עובדים את עבודת אהל מועד" (במדבר יח, כא).²⁶

באופן פשטני יותר ניתן לומר (עכ"פ לדעה שאחר הקנס "אף לכהן"): בעליית זרובבל מספר הלוויים הוא פחות מאחוז אחד מכלל העולים (360 מתוך 42,360), וכעשרה אחוזים מן הכהנים (4289), ואם יחס זה משקף את המצב הכללי ביהודה בראשית ימי הבית השני, הרי שלא יתכן אחרת אלא להשתמש ברוב המעשר לצרכים אחרים, בהסכמת הלוויים. התכנון הכלכלי הרצוי בתורה הוא ששבט שלם, אחד משנים עשר שבטי ישראל, מקבל מעשר ומעניק עשירית ממנו למשפחת הכהונה, שהיא משפחה אחת משבט לוי. כאשר היחס המספרי משתנה באורח קיצוני, הכרח המציאות הוא לשנות את החלוקה, כשאין בזה סתירה להלכה, דהיינו שהזרפה מתקיימת כדינה,

26. קדמני בכיוון זה הרב ישראל פורת, "קנס שקנס עזרא את הלוויים", סיני, ה (תרצ"ט), עמ' ריג-ריז. (מופיע בספרו: מבוא התלמוד, חלק ב, ירושלים תשמ"ג, עמ' 225-230). אולי הרמב"ם רומז לזה באמרו "שלא עלו עמו לירושלים", כלומר שהעדיפו להיות בערי השדה כדי לזכות במעשר, ולכן קנסו אותם להעביר את המעשר למקדש.

יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר

והנתינה לאוצר שמיועד גם ללויים עובדי המקדש, והחלוקה מתבצעת ע"פ ראות עיני בי"ד; וזה אפשרי במעשר, משום שהוא חולין.²⁷

ממילא מסתבר שה'קנס' לא היה עונש, אלא תוצאה הכרחית של המצב (ולשון 'קנס' כאן היא במובן של הפקעת ממון). הנימוק "שלא עלו בימי עזרא" הוא נימוק מעשי ופשוט לכך שהמעשר חולק גם למטרות אחרות, ולכן בספר עזרא ונחמיה אין התייחסות לענין זה כאל קנס שמבטל דין תורה. במשך הדורות רבו הלויים, ומאידך הכהנים שמרו על זכותם לקבל את המעשר כמקדם כפי שנקבע בראשית ימי הבית.²⁸ כעת, בזמנו של יוחנן כה"ג, זה כבר בלט כעקיפה של מצוות התורה, ולכן בטל הוידוי.²⁹

2. ביאור הירושלמי

בירושלמי (מעשר שני פ"ה ה"ה; סוטה פ"ט הי"א) נחלקו הדעות באופן כללי על תקנותיו של יוחנן כהן גדול: דעת רבי יהושע בן לוי ש"מהן לגנאי ומהן לשבח", כלומר, חלקם תקנות ראויות, ונאמרו במשנה כציון לשבח, וחלקם שינויים לרעה, ונאמרו לגנותו. לעומתו סובר רבי יוחנן ש"כולן לשבח", כדעה הנקוטה בבבלי (סוטה שם). כמדומה שהיסוד לדברי רבי יהושע בן לוי, שדורש לגנותו חלק מענייני המשנה, נעוץ בשניות בדמותו של יוחנן כהן גדול עצמו, שבסוף ימיו נעשה צדוקי, כאמור.

27. הרב אליעזר ולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק ד סי' י פרק א דן עם הרב בצמ"ח עוזיאל זצ"ל על האפשרות להנהיג בימינו חלוקה של המעשר ע"פ התקדים של עזרא, ובסייגים לכך.

28. יש להוסיף, שהתקנה שכל המעשר יובא לבית האוצר היתה אפשרית בראשית ימי הבית, כשעם ישראל היה בשטח מצומצם סביב ירושלים, אבל עם התרחבות גבולות עולי בבל התקיים "כי לא תוכל שאתו כי ירחק ממך המקום", ומן הסתם אז החלוקה לכהנים היתה כבר בערי השדה, כמ"ש ביבמות פו ע"ב במעשה בראב"ע שנטל מעשר בגנה.

29. מעין זה כתב הב"י (יו"ד סימן שלא) בדעת הרמב"ם, שהקנס היה לזמן עזרא בלבד (ראה להלן פרק ג), אבל אחרי זמנו המשיכו לתת למכרי כהונה כחזקתם הקודמת שלא כדיו, ולכן בטל הוידוי. אלא שדבריו למ"ד שהקנס בטל, ודברינו גם ע"פ הדעה שזכות הכהנים במעשר שרירה וקיימת.

הרב עזריה אריאל

א. דעת ריש לקיש

בירושלמי שם: "רבי ירמיה רבי חייה בשם ר' שמעון גן לקיש [טעם לביטול הוידוין]: מתניתא משנחשדו להיות נותנין מעשר לכהונה". דבריו זהים לכאורה לדברי הבבלי (וכן פירש הפני משה), אבל נראה שיש הבדל גדול ביניהם: לדעת הבבלי נתינת המעשר לכהונה היא כהלכה, בעקבות קנס עזרא, ואילו לשונו של ריש לקיש "נחשדו" מורה שהדבר אסור, וזוהי מציאות בעייתית שהתחדשה בימי יוחנן כה"ג.

כך נראה גם מהמשך הירושלמי:

הדא מסייעא לרבי יוחנן בחדא, ופליגא עלוי בחדא. פליגא עלוי, דתנינן (ובמות פ"ט מ"ד) 'וכן בת כהן ללוי לא יאכלו בתרומה ולא במעשר'. ניתא בתרומה לא תאכל, במעשר מה נפשך: כהנת היא תאכל, לוייה היא תאכל! — רבי אילא בשם רבי יוחנן: כמאן דאמר אין נותנין מעשר לכהונה; הוה הוא אומר נותנין מעשר לכהונה.

פירוש: דברי ריש לקיש מהווים סיוע לדברי ר' יוחנן בדבר אחד, שסובר שהמשנה מדברת בשבחו של יוחנן כה"ג, שתיקן תקנות ראויות ע"פ המצב בזמנו. וחולקים עליו בדבר אחד, שכן ר' יוחנן העמיד את המשנה ביבמות "כמאן דאמר אין נותנין מעשר לכהונה", ומשמע מלשונו "כמאן דאמר" שזוהי דעה חריגה, ואילו ר' יוחנן עצמו סובר שנותנין מעשר לכהונה; א"כ אין מקום לדברי ריש לקיש "משנחשדו".³⁰

שאלה זו, האם נותנים מעשר לכהן, נדונה בכמה מקומות בירושלמי, ובעיקר בסוגיה ארוכה בירושלמי במע"ש פ"ה ה"ג, המקבילה לסוגיית הבבלי ביבמות פו ע"ב. אך הירושלמי נבדל מהבבלי בנקודה יסודית, שבסוגיית הירושלמי הדיון כולו הוא על דין תורה, ע"פ לימודים מפסוקינן, ובירושלמי כולו אין אזכור של קנס עזרא:³¹ מכיון שכך, לא מופיעה בירושלמי

30. כך פרשו הרש"ס והפני משה והגר"א במע"ש שם, והרידב"ז הוכיח כפרושם מהמקבילה בירושלמי ביבמות, עי"ש.

31. החזו"א (דמאי סי' ב ס"ק ג) פרש את הירושלמי אחרת, "והנה לא נחלק אדם [על כך ש]

דעה שמעשר ניתן לכהנים בלבד, אלא השאלה היא האם מותר לתתו גם לכהנים.³²

דעזרא קנסם, וכדאמרו דיוחנן כה"ג העביר הודיית מעשר, אלא שלא היה הקנס חובה אלא רשות", והבירור בירושלמי מה הדין מדאורייתא הוא התלבטות האם רצוי להמשיך את הנתנה לכהנים או עדיף לנהוג למעשה לתת ללויים. לענ"ד ראייתו מביטול הודיית המעשר תמוהה, שהרי הירושלמי מסביר את הביטול בטעמים אחרים, כמבואר, ולא תולה אותו בקנס עזרא כדעת הבבלי. ולדבריו עיקר הענין חסר מן הספר, שהירושלמי דן בפסוקים, ולא מזכיר שברקע יש דין שנותנים לכהנים והשאלה היא האם ראוי להמשיכו. ולא זו בלבד שהקנס אינו מוזכר, אלא יש כמה ראיות שאין קנס כזה: א. הירושלמי מסייע לדעת ריב"ל, שסובר שהכהנים נקראים לויים וזכאים במעשר מדאורייתא, מהפס' בנחמיה י, לט' "והיה הכהן בן אהרן עם הלויים בעשר הלויים", ודוחה "ליתן לו תרומת מעשר", ומה מקום לראיה ולדחיה אם עזרא קנס את הלויים? (אם כי לפי מש"כ לעיל בביאור הפסוקים פסוק זה נאמר עוד קודם הקנס). ב. נאמר שם שר' חייא בר אבא הכהן העדיף לצאת לחו"ל מאשר להשאר בארץ ולקחת מן המעשר, וזה לא מובן כלל לפירוש החזו"א. ג. בבבלי ביבמות פו ע"ב, בסיפור על ראב"ע הכהן שהלך לקחת מעשר ור"ע ניסה למונעו, הסיום: "אמר עקיבא בתרמילו ואנא חיי", כלומר שהחזיק בדעתו (עיין מהרש"א, וכפ"פ פכ"ה). אבל בירושלמי (מע"ש שם) הסיפור מסתיים אחרת: "באותה שעה החזיר ר' לעזר בן עזריה כל המעשרות שנטל", וגם זה אינו מובן אם יש קנס.

בגמ' במכות כג ע"ב נאמר: "א"ר יהושע בן לוי: שלשה דברים עשו ב"ד של מטה והסכימו ב"ד של מעלה על ידם", ואחד מהם "הבאת מעשר", ומאמר מקביל מופיע בירושלמי בברכות פ"ט ה"ה. רש"י במכות מפרש שהכוונה לקנס עזרא, ולדבריו יוצא שמצאנו בירושלמי אזכור לקנס עזרא. אך במדרשים מקבילים (בראשית רבה פרשה צו עה"פ "ויקרא יעקב אל בניו"; רות רבה פרשה ד, ה; מדרש תהלים מזמור נז) מפורש ש"הבאת מעשר" היינו שמדאורייתא היו פטורים בכלל ממעשר וחייבו עצמם מדרבנן, וכדעה בירושלמי (שביעית פ"ו ה"א) "מאליהן קבלו עליהם את המעשרות", וכן פירשו בהל' א"י המיוחס לטור (הל' חלה סעיף ט), וברש"ס בירושלמי ברכות שם.

עם זאת, דברי ריב"ל (בטעם לביטול הוידוי, ראה להלן) על כך שהמעשר מתחלק גם לחברים ועניים מתאימים למה שבארנו לעיל בענינו של הקנס, וא"כ יש לומר שהירושלמי מודה ל"קנס" במובן זה שניתנה רשות ביד ב"ד לחלקו כראות עיניו לצרכים אחרים, אלא שהירושלמי אומר זאת למ"ד שמעשר ניתן מן התורה לכהנים וכך שיטת ריב"ל עצמו בירושלמי במע"ש פ"ה ה"ג.

32. בבבלי כתובות כו ע"א מובאת ברייתא "כשם שתרומה חזקה לכהונה כך מעשר ראשון חזקה לכהונה", כלומר שמי שהעידו עליו שקבל מעשר ראשון ה"ז הוכחה שהוא כהן. על פניו הדין תמוה, שהרי המעשר ניתן ללוי, והבבלי שם מסביר זאת ע"פ קנס עזרא, שהמעשר ניתן לכהנים בלבד (עכ"פ לדעת ראב"ע, כנ"ל). ברייתא זו מופיעה גם בירושלמי

ב. דעת רבי יוחנן

"דאמר רבי יוחנן [המשנה שיוחנן כה"ג בטל את הויזוי היא לשבחון]: יוחנן כהן גדול שלח ובדק בכל ערי ישראל ומצאן שלא היו מפרישין אלא תרומה גדולה בלבד, אבל מעשר ראשון ומעשר שני מהן היו מפרישין ומהן לא היו מפרישין..."

"שלח ובדק" וכו' הוא תיאור תקנת הדמאי שמופיעה בסוף המשנה, "ובימיו אין אדם צריך לשאול על הדמאי", אך ר' יוחנן רואה בזה טעם גם לביטול הויזוי, שבגלל אלו שאינם מפרישים, וממילא אינם רשאים להתוודות, בטל הויזוי לגמרי.³³ כך משמע מלשון הברייתא בבבלי: "אף הוא ביטל את הויזוי וגזר על הדמאי, לפי ששלח בכל גבול ישראל...", שיש קשר הדוק בין ביטול הויזוי לבין תקנת הדמאי. אמנם הבבלי, ע"פ דרכו הו"ל, פרש זאת כענינים נפרדים: "תרתית תקן, ביטל ויזוי דחבירים, וגזר על דמאי של עמי הארץ",³⁴ אבל לר' יוחנן בירושלמי הדברים תלויים זה בזה.

הירושלמי תמה על טעם זה: "מענתה מי שהוא מפריש מתודה, מי שאינו מפריש לא יתודה! — כהדא דתני עד השקיפה היו אומרים קול נמוך, מיכן והילך היו אומרים קול גבוה", כלומר: הדין הרגיל בוויזוי הוא שעד 'השקיפה'

בכתובות פ"ב ה"ז, ולפ"ז יש לנו מקור גם בירושלמי שהמעשר ניתן לכהנים בלבד. אולם בתוספתא (פאה ד, ה וכתובות ג, א) הנוסח "מעשר ראשון חזקה ללויה", ולפ"ז שיער בתוספתא כפשוטה (בפאה שם) שזהו הנוסח המקורי גם בירושלמי, והגיהי בו ע"פ הבבלי. וראיה לדבר, שהירושלמי אינו טורח להסביר את הפיסקה הזו בברייתא ווע"ש, שהוסיף מילות ביאור על פיסקה אחרת בברייתא זו, וש"נ שפיסקה זו היתה מובנת מאליה, כלומר שהמעשר ללווי. לעומתו, ח' אלבק (בפרושו למשנה, מבוא למסכת מעשרות) סובר שהנוסח הנכון בירושלמי 'לכהונה', אבל גם לדעתו אין כוונת הירושלמי שמעשר ניתן לכהנים בלבד, אלא שלעיתים הכהנים נטלו מעשר באופן שהוכיח שהם כהנים, עי"ש.

33. הגר"א בפרושו לירושלמי מע"ש הוסיף להסביר, שגם החברים, כשהם קונים דמאי ומפרישים את המעשר ולא יתנוהו ללווי, משום "המוציא מחברו עליו הראיה", אינם יכולים לומר "וגם נתתיו ללווי". זו סברה מיוחדת, שאע"פ שמצד דיני ממונות אמרינן המוציא מחברו עליו הראיה, בכל זאת אינו יכול לומר לפני ה' "וגם נתתיו ללווי" ובר"ש בדמאי פ"א מ"ד ד"ה ואם הקדים משמע שלא כדבריו, עי"ש.

34. וכך משמע יותר מלשון המשנה, שהזכירה את הויזוי בתהילה ואח"כ ענינים אחרים ולבסוף את הדמאי.

יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר

אומרים בקול נמוך ומכאן ואילך בקול גבוה (כמ"ש בסוטה לב ע"ב, שהחלק שבו האדם מצהיר על מעשיו הטובים ראוי שיאמר בשקט, ולמדו זאת מההבדל בין לשון התורה בוידוי 'ואמרת' לבין הלשון במקרא ביכורים 'וענית ואמרת'), ומכיון שחלק מהוידוי נאמר בקול רם תיגרם בושה למי שאינו מתודה, ולכן עדיף לבטל את הוידוי בכלל.³⁵

להבנת ענין הבושה, יש להזכיר שהוידוי נאמר בעזרה ע"י כל עולי הרגל בשביעי של פסח בזמן המנחה (משנה מע"ש ה, י). גם אם הדבר לא נעשה כטקס מרכזי משותף (אם כי זה אפשרי, כמ"ש הרמב"ם בהל' מע"ש יא, ה שאם רצו מתודים כאחת), הרי שהיתה זו התכנסות רבת, בדומה להקרבת קרבן הפסח, וברור שהשתתפות בה, או ההעדרות ממנה, היו "שיחת היום".

בדברי ר' יוחנן מתחדש שאין להתוודות בזמן שחלק גדול מהציבור אינו ראוי להתוודות.³⁶ ומן הגמ' בסוטה "תרתני קתני: בטל וידוי דחברים וגזר על

35. כ"כ ב'ערכי תנאים ואמוראים' ערך יוחנן כה"ג "כיון שלא היו יכולין כולן לומר כן ביטלו שלא לבייש", וכן בפני משה במע"ש ובגר"א בשנות אליהו סוף מע"ש. בביאור הגר"א לירושלמי מע"ש פרש בכיוון הפוך, שחששו שמפני הבושה יהיו כאלה שיאמרו את הוידוי אע"פ שלא הפרישו. וטעמו כנראה, שלא מסתבר לבטל מצוה מפני בושתם של עובדי עבירה, אבל אם יש חשש שמחמת הבושה יכשלו באיסור של אמירת שקר לפני המקום עדיף לבטל את הוידוי.

בקרבו העדה (ובפני משה בסוטה) פרש אחרת, שיוחנן כה"ג לא ביטל לגמרי את הוידוי, אלא קבע שמכיון שהחלק שבו האדם מצהיר על מעשיו נאמר בשקט, מי שלא הפריש לא יאמרנו, ואילו "השקיפה", שהוא תפילה, יאמרו כולם בקול רם. פרושו קשה, איך אפשר לומר על זה "העביר הודיית המעשר"? וגם בירושלמי בדמאי פ"א ה"ב מוכח שלא כדבריו, שהקשה על המשנה "הדמאי אין לו ביעור", "לא יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר?! — העבירן שלא יתודו, הא לבער צריך לבער", כלומר שהיר' מעלה הו"א שביטול הוידוי גורר גם את ביטול הביעור, משום שהביעור אינו אלא הכנה לוידוי, ולפירוש זה שהוידוי לא בטל אין מקום לקושיה.

ראוי לעמוד על ההשוואה לביכורים, שגם בהם השתנה הדין מפני הבושה, שהקריאו את פרשת הביכורים לכל הבאים (משנה ביכורים ג, ז). אך שם לא ביטלו מצוה משום כך, כי בעל הביכורים חוזר ואומר אחרי המקרא (ספרי דברים עה"פ 'וענית ואמרת'; תוס' ר"ה כז ע"א ד"ה אבל), ולעניננו אין בזה תועלת, כי הבעיה איננה בבקיאיות להתוודות (כי הוידוי נאמר בכל לשון, משא"כ מקרא ביכורים), אלא בהיתר להתוודות.

36. אין זה תנאי עצמי בוידוי, אלא מחשש בושה, כנ"ל. ובחזו"א (דמאי סי' ב ס"ק ו) צרף שיקול זה למניעת חידוש הוידוי בימינו, מפני שחלק גדול אינם מפרישים כהלכה.

הרב עזריה אריאל

דמאי של עמי הארץ" נראה שאינה סוברת כך, שמשמע שלמרות שעמי הארץ מנועים מלהתוודות אין זו סיבה להפקיע את הוידוי מהחברים, אא"כ גם הם אינם עושים כדין תורה, אלא נותנים לכהנים.

ג. דעת רבי יהושע בן לוי

מילתיה דרבי יהושע בן לוי אמרה: [תקנות יוחנן כהן גדול] מהן לגנאי ומהן לשבח... רבי תנחום ר' חייה בשם רבי יהושע בן לוי: בראשונה היה מעשר³⁷ נעשה לשלשה חלקים, שליש למכרי כהונה ולוייה, ושליש לאוצר [לצדקה], ושליש לעניים ולחבירים שהיו בירושלם... משבא אלעזר בן פחורה ויהודה בן פתירה³⁸ היו נוטלין אותן בזרוע, והיה ספיקה בידו למחות ולא מיחה והעביר הודיית המעשר, וזו לגנאי.

לדעת ריב"ל, מכיון שאנשים אלימים השתלטו על המעשר והוא לא הגיע ליעדו לא יכלו להתוודות, ויוחנן כה"ג העדיף לבטל את הוידוי מאשר למחות

37. רש"ם ופני משה פרשוהו על מעשר ראשון, ואילו הקה"ע בסוטה פרשו על מעשר עני, שהוקשה לו איך ניתן המעשר לישראלים. ויש קושי בפרושו, שבבבלי סוטה מח ע"א נאמר שרק מעשר ראשון מעכב את הוידוי: "ולודי אשאר מעשרות? — אמר ריש לקיש כל בית שאין מתודה על מעשר ראשון שוב אין מתודה על שאר מעשרות, מ"ט אמר אבבי הואיל ופתח בו הכתוב תחילה". אך בירושלמי (מע"ש פ"ה ה"ה) נאמר שכל המצוות שבפרשה מעכבות, וכ"פ הרמב"ם (מע"ש יא, ז ו-יב), ועיין בחזו"א (דמאי סי' ב ס"ק ד) מה שפרש בבבלי.

38. על אלעזר בן פחורה ראה לעיל פרק א. באשר ליהודה בן פתירה, כך הגירסה בירושלמי במע"ש, ואילו בסוטה "פכורה", ובערכי תנאים ואמוראים (ערך ינאי המלך) "פטרה". הכתיב 'פתירא' או 'פתירה' שכית הרבה בתוספתא ובירושלמי במקום 'בתירא', כגון בתוספתא בסנהדרין ז, יא: "אלו שבע מידות דרש הלל הזקן לפני בני פתירא", ולפיכך יתכן לשער ש'יהודה בן פתירה' קשור למשפחת בני בתירא הידועה, שמצאצאיהם מצאנו שני תנאים בשם רבי יהודה בן בתירא (ראה תולדות תו"א להיימן בערכיהם). בני בתירא הנהיגו את העם לפני הלל הזקן (פסחים סו ע"א, ושם משמע שהיו אחרי שמעיה ואבטליון), וזה היה כמה עשרות שנים אחרי יוחנן כה"ג (שוהרי הלל נהג נשיאותו מאה שנה לפני החורבן, כמ"ש בשבת טו ע"א, ויוחנן כה"ג נפטר ג'תרכ"ו, 170 שנה לפני החורבן), אבל יתכן שעוד קודם היתה זו משפחה בעלת השפעה בירושלים. ואולי "משבא אלעזר בן פחורה ויהודה בן פתירה היו נוטלין אותן בזרוע" אין פרושו שהם עצמם היו הנוטלים בזרוע, אלא "משבא" להנהגה, אולי לניהול האוצר, היו אחרים שנטלו בזרוע.

יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר

באותם אנשים. ואולי יש מקום לפרש שלדעת ריב"ל לא יוחנן כה"ג החליט לבטל את הוידוי, אלא בית הדין, והדבר נזקף לחובתו של יוחנן כה"ג מפני שלא מיחה.

יש בזה חידוש, שגם מי שלא נתן ללוי מחמת אונס, כגון שהפקיד את המעשר ביד שליח והמעשר נגזל, אינו רשאי לומר "וגם נתתיו ללוי".³⁹

חידוש גדול נוסף נובע מדבריו, שמשמע בבירור שה"עניים וחברים" הם ישראלים, ואין זה מעכב את הוידוי, אלמלא הגזל. הווי אומר: בעוד שלדברי הגמ' בסוטה כאשר המעשר ניתן לכהנים אי אפשר להתוודות, סובר ריב"ל ש"בראשונה", כשנתנו אפי' לישראלים, היה מותר להתוודות. ויש לשאול, בשלמא לגבי כהן ניתן לומר שאף הוא בכלל לוי וכדעת ריב"ל עצמו ביבמות פו ע"ב ובירושלמי במע"ש פ"ה ה"ג, אבל איך יתכן לתת לישראל ולומר "נתתיו ללוי"!!

נראה לי שב, שלדעת ריב"ל עיקרו של הוידוי הוא "ככל מצותך אשר צויתני", ומכיון שבי"ד קבעו שהמעשר צריך להתחלק באופן זה, והתורה צויתה לשמוע בקול בי"ד, הרי זה עושה "ככל מצותך". בפשטות, הגמ' בסוטה שאומרת שקנס עזרא גרם לביטול הוידוי אינה סוברת כך. אמנם הב"י (יו"ד שלא) כתב (בישוב דעת הרמב"ם, ראה להלן פרק ג) "דעל ידי שהורגלו לתת בימי עזרא לכהנים, אף לאחר זמנו גם כן נהגו כן, ולא היה יכולת ביד יוחנן כהן גדול לבטל ממנהגם... ולפיכך העביר הודיית המעשר", ומשמע שר"ל שכל עוד קנס עזרא היה בתוקף אין סיבה לבטל את הוידוי, אע"פ שלדעתו (שם) מדאורייתא המעשר ללוויים בלבד ואילו עזרא קנס שינתן לכהנים בלבד. אך ברמב"ם עצמו בפיה"מ (סוף מע"ש) משמע להיפך, שכתב: "העביר הודיית המעשר, לפי שלא היו יכולין לומר באותו הזמן 'ככל מצותך אשר צויתני', כי ה' אמר לתת מעשר ראשון ללוויים והם היו באותו הזמן נותנים אותו לכהנים, וזה בגזרת בית דינו של עזרא הסופר", הרי שגם באותו הזמן שהגזרה בתוקף א"א להתוודות.

39. עיין בחזו"א דמאי סי' ב ס"ק ה-ו שדן האם אונס מעכב את הוידוי, ומסקנתו לחומרא, שאפי' לגבי מעשר ראשון אם היה לו ולא קיים מצותו מחמת אונס אינו רשאי להתוודות, ומכאן ראייה לדבריו.

הרב עזריה אריאל

בדרך אחרת ניתן להסביר את דברי ריב"ל, שדבריו לשיטתו שתרומות ומעשרות נהגו בזמן בית שני רק מדרבנן,⁴⁰ ולפי זה גם מצוות ביעור ויודוי היא מדרבנן, וממילא אפשר להתוודות גם כשעושה שלא כדין תורה, ע"פ הוראת בי"ד, "הם אמרו והם אמרו". הרמב"ם, לעומת זאת, הגם שפסק כריב"ל שתרומות בזמן בית שני היו מדרבנן (הל' תרומות א, כו), סיבר שאין זה מצדיק לומר את היודוי כשנותנים לכהנים, כי סוף סוף הרי תוכן היודוי הוא שהאדם עשה בדומה לדין התורה, ללוי דווקא.

ג. תוקף הביטול לדורות

ע"פ הטעמים שנאמרו בירושלמי, שהיודוי בטל בגלל נסיבות מסוימות, מסתבר שביטול היודוי לא נאמר כהלכה קבועה לתקופה מסוימת או לדורות, אלא הדבר צריך להבחן בכל זמן מחדש, האם המעשר ניתן כהלכתו אם לאו. לעומת זאת ע"פ הבבלי, שקי"ל כמותו להלכה, ביטול היודוי הוא תוצאה של תקנת בי"ד בקנס עזרא, וממילא האפשרות לחידוש היודוי תלויה (גם) בביטול הקנס.

על תוקפו של קנס עזרא לדורות נחלקו הראשונים. בשאלתות דרב אחאי (שאלתא קלב) כתב: "וכי הוה יהבינן מעשר ללויים מקמי עזרא, אבל מימות עזרא ואילך לא יהבינן להו", ומשמע שהקנס קבוע לדורות ונראה שאחז לשון הגמ' ר"ה יט ע"ב: "מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר". וכן משמע ברש"י בקידושין נח ע"ב ד"ה ה"ג לא, עי"ש. וכך מוכח מתוס' (קידושין כז ע"א ד"ה נתון, ובמקבילות), שהוכיחו מהמעשה (משנה מע"ש ה, ט) ברבן גמליאל שנתן מעשר לר' יהושע, בתור לוי, שקנס עזרא הוסיף את הכהנים ולא הפקיע את הלויים (לדעת ר"ע); והרי מעשה זה היה כבר אחרי חורבן הבית. וכן פסק הטור (יו"ד סימן שלא): "מפריש אחד מי' מהנשאר ויתננו לכהן או ללוי".⁴¹

40. ראה לעיל הערה 30.

41. וכפירוש הב"י בדעתו, שהלכה כר"ע שמדאורייתא המעשר רק ללוי, ומשום קנס עזרא הוסיף שגם לכהן. היה מקום לפרש אחרת, שהלכה כראב"ע שמדאורייתא אף לכהן, ובקנס עזרא התחדש שרק לכהן, והקנס בטל, אבל לא מסתבר לפרש כך, משום שהלכה כר"ע מחברו.

יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר

לעומת זאת כתב הרמב"ם בהל' מעשר א, ד שהמעשר ניתן ללויים בלבד: "ועזרא קנס את הלויים בזמנו שלא יתנו להן מעשר ראשון אלא ינתן לכהנים לפי שלא עלו עמו לירושלים", ומשמע שסובר שהקנס חל רק בדורו של עזרא. בהתאם לזה, כתב הרמב"ם בהל' מעשר שני יא, יג: "ובזמן שהיו נותנין מעשר ראשון לכהנים לא היו מתודין, שנאמר וגם נתתיו ללוי", כלומר שביטול הוידוי היה זמני, כשם שקנס עזרא היה זמני.

שיטת הרמב"ם נובעת מהמקורות הרבים בחז"ל המורים על כך שהמעשר ניתן ללויים.⁴² תוס', ע"פ שיטתם הנ"ל שלדעת ר"ע הקנס הוסיף את הכהנים ולא הפקיע את זכות הלויים, העמידו את כל המקורות על נתינת מעשר ללוי כר"ע; אבל הרמב"ם, לשיטתו הנ"ל שגם לדעת ר"ע הקנס הפקיע את זכות הלויים, יישב את הסתירות ע"י צמצום זמנו של הקנס.⁴³

המפרשים הקשו על הרמב"ם מכך שיוחנן כה"ג ביטל את הוידוי על סמך הקנס, "והרי יוחנן כהן גדול אחר עזרא הוה כמה דורות" ולשון הב"י יו"ד סי' שלא.⁴⁴ ולפי מה שהתבאר בפרק א, הרמב"ם סבר שיוחנן כה"ג חי קרוב מאד לזמנו של עזרא, כמו"ש הרמב"ם בהל' מעשר ט, א: "בימי יוחנן כהן גדול שהיה אחר שמעון הצדיק שלחו ב"ד הגדול⁴⁵ ובדקו בכל גבול ישראל...".

42. משנה פאה ח, ב; משנה מעשר שני ה, ט; משנה יבמות ט, ד-ו; משנה יבמות י, א; משנה גיטין ח, ה; תוספתא דמאי ה, כ; תוספתא תרומות א, יב ו-יד; תוספתא מעשר שני ג, יב; משנה יבמות ח, ב; בבלי סוכה נא ע"א; בבלי גיטין ל ע"ב; ועוד רבים. ולשון הגר"א יו"ד סי' שלא ס"ק נב: "הרבה סוגיות במתני' וגמ' וירושלמי שנותנין ללוי".

43. ולשיטת הירושלמי הנ"ל, שאין קנס עזרא ואין דעה שהמעשר ניתן לכהנים בלבד, כמובן הכל מיושב.

44. בב"י ובכס"מ בהל' מעשר א, ד נאמרו כמה תרוצים, והצד השווה שבהן, שהקנס המקורי אכן בטל אחר ימי עזרא, אבל נשאר בצורה מסוימת עד זמנו של יוחנן כה"ג. תרוצים אלו מוקשים מפיה"מ בסוף מע"ש: "העביר הודית המעשר... והם היו באותו הזמן נותנים אותו לכהנים, וזה בגזרת בי"ד של עזרא הסופר... שלא ינתן להם מעשר אלא ינתן לכהנים", וכ"כ החזו"א דמאי סי' ב ס"ק ג. (ביחס לתירוץ עיין לעיל הערה 30 על דעת הירושלמי בקנס).

45. אגב, הרמב"ם מייחס את המעשה לא ליוחנן כה"ג עצמו אלא לבית הדין הגדול בזמנו. בדומה לזה גם בהל' חנוכה ג, א: "וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים... והעמידו מלך מן הכהנים... ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור". וראה מש"כ במאמר 'שו"ת בית חשמונאי' הנ"ל הערה 1, עמ' 46.

הרב עזריה אריאל

נראה פשוט שכשהרמב"ם אומר שעזרא קנס "בזמנו" אין הכוונה שהודיע שהקנס יתבטל עם פטירתו (ראה משנה מכות ב, ו': "כדי שלא יתפללו על בניהן שימותו"), אלא קנס לזמן מסוים, כנראה עד שיתברר שגם הלויים עולים לארץ,⁴⁶ ולדעת הרמב"ם גם יוחנן כה"ג הוא ב'זמנו' של עזרא. וכן משמעות דברי הסמ"ג (מ"ע קלה) "ועזרא קנס את הלויים בזמנו... ומפני כך שנינו... שיוחנן כה"ג ביטל הוידי". אך ממה שהתבאר בפרק א על זמנו של יוחנן כה"ג קשה על הרמב"ם.

נושאי כלי הרמב"ם הקשו עוד מהגמ' בכתובות כו ע"א ויבמות פו ע"ב, שמשמע שם שקנס עזרא עוד היה בתוקף בזמן המשנה, ע"ש. בחזו"א ודמאי סי' ב ס"ק ג) הוכיח זאת מהירושלמי בדמאי פ"א ה"ב, שמקשה על המשנה: "הדמאי אין לו ביעור", "לא יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר?! — העבירן שלא יתודו, הא לבער צריך לבער. ובודאי, אבל בדמאי אינו צריך לבער", ולשיטת הרמב"ם אין מקום לקושיה.⁴⁷ לענ"ד שיטת הרמב"ם מוקשית גם ממשמעות המשניות בסוטה (ט, ט-יב): "משרבו הרוצחנין בטלה עגלה ערופה... משרבו המנאפים פסקו המים המריס... משמת יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים בטלו האשכולות... יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר... משבטלה סנהדרין בטלה השיר מבית המשתאות... משמתו נביאים הראשונים בטלו אורים ותומים, משחרב בית המקדש בטל השמיר...". המשנה מתארת את ירידת הדורות, ולא מסתבר שכללה בזה ביטול זמני של וידוי המעשר, אלא מדובר בביטול שנמשך עד החורבן. עוד

46. כיו"ב כתב הראי"ה קוק, בשו"ת משפט כהן סי' נו: "דלא נהג קנס עזרא כי אם כל זמן שהלויים לא יבואו לא"י, אבל אם יבואו ודאי לא ינעלו הדלת בפניהם, דאין לך דבר העומד בפני התשובה, וי"ל דבזמן יוחנן כה"ג לא באו, ועל כן היה קנס עזרא נוהג". במקום אחר, בהקדמת הראי"ה קוק לשבת הארץ, (מהדורות מכון התורה והארץ, תשנ"ג), עמ' 122, כתב שמלכתחילה הקנס היה רק לזמן עזרא שהרי הקנס נזכר בין התקנות שבכתב האמנה "והיה הכהן בן אהרן עם הלויים בעשר והלויים יעלו את מעשר המעשר לבית אלקינו אל הלשכות לבית האוצר" (נחמיה י, לט), ואמנה זו היתה לאותו דור בלבד, ומה שהמשיכו אחר כך בזה, היה מכח זה שקבלו עליהם את הדבר.

47. יש לישב, שכל דברי הרמב"ם הם ע"פ באורו של הבבלי לביטול הוידי, אבל לשיטת הירושלמי, שנתן טעמים אחרים לביטול הוידי, כגון טעמו של ר' יוחנן שהוידי בטל בגלל עמי הארץ שאינם מפורשים, הרי טעם זה ודאי בתוקף ביחס למשנה במסכת דמאי!

יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר

קשה מלשון המשנה במע"ש ה, י: "במנחה ביום טוב האחרון היו מתודין", משמע שהוידוי לא נהג למעשה בזמן המשנה.⁴⁸

מאידך, יש להביא מקור לרמב"ם⁴⁹ מהירושלמי בתענית פ"א ה"ד: "חד בר נש הוה מפיך מעשרוי כתיקנן, אמר ליה ר' מנא: קום אמור 'בערתי הקודש מן הבית'⁵⁰. ולדעת תוס' וסיעתו צ"ל שיוחנן כה"ג ביטל את הוידוי כהנהגה קבועה שכולם משתתפים בה, אבל לא מנע מיחידים שעושים כדין לאומרו.

השו"ע יו"ד סימן שלא, יט פסק כרמב"ם שמעשר ראשון בזמננו ניתן ללוי בלבד, והרמ"א (שם) הביא שיטת רוב הראשונים "וי"א אף לכהן". למעשה מקובל לתת את המעשר ללוי, לצאת מידי המחלוקת (ב"ח שם)⁵¹ וא"כ ממילא יוצא שקנס עזרא בטל, אם להלכה, כרמב"ם, ואם למעשה, בעקבות המנהג לחוש לרמב"ם.

לגבי ביטול הוידוי, מסתבר שהדבר תלוי במציאות הקיימת, ולפיכך גם לסוברים שמותר לתת מעשר לכהן, מכיון שבפועל לא נוהגים כך הרי אין בכך כדי לעכב את חידוש הוידוי. וכ"כ החזו"א (דמאי סי' ב ס"ק ג) "לענין וידוי הדבר תלוי במנהג, שאם נותנין ללויים מתודין, ובזמן המשנה היו

48. אמנם לשון כעין זו מופיעה גם לעיל מיניה במשנה ו: "ערב יום טוב הראשון של פסח של רביעית ושל שביעית היה ביעור, כיצד היה ביעור...", אבל לשון 'היה' כנראה משום המעשר השני והביכורים, שאינם אלא בפני הבית, ומשנה ז' דנה בביעור מע"ש אחר החורבן. לעומת זאת הוידוי, לשיטת הרמב"ם עצמו (הל' מע"ש יא, ה), נוהג אף שלא בפני הבית. ולפי מש"כ החזו"א (דמאי סי' ב ס"ק ה) בדעת הרמב"ם, שהוידוי שלא בפני הבית הוא דווקא כשאכל מע"ש כהלכתו בפני הבית, מובן מדוע בזמן המשנה לא היה וידוי גם לדעת הרמב"ם.

49. ראה ברמב"ם מהדו' הר"ש פרנקל במקורות וצינונים הל' מע"ש יא, ד.
50. ומכאן מקור לרמב"ם גם לענין זה שהעמידה בעזרה אינה מעכבת. ויש לציין גם למדרש תנחומא כי תבא סי' ב "אדם יש לו עסק אצל המלכות, פעמים שהוא נותן כמה ממון, עד שמגיעין אותו אצל המלך... אבל הקב"ה אינו כן, אלא אדם יורד לתוך שדהו, רואה אשכול שביכר, תאינה שביכרה, רימון שביכר, מניחו בסל, ועמד באמצע השדה, ומבקש רחמים על עצמו, ועל ישראל, ועל ארץ ישראל, שנאמר השקיפה ממעון קדשך מן השמים וגו'", וצ"ב מכמה בחינות, ואכמ"ל.

51. בעקבותיו בפוסקי דורנו, כגון ב'המעשר והתרומה' פ"א סעיף כד.

הרב עזריה אריאל

נמצאים נותנין גם לכהנים, אבל עכשיו הכל נותנין ללויים ואפשר להתודות.⁵² ולפ"ז אין נפקותא לדינא בין הר"מ [הרמב"ם] לדעת תוס' כתובות כו, ע"א וכדעת הטור סי' שלא דמותר עכשיו ליתן לכהן".

יהי רצון שנזכה לקיום מצוות התרומות והמעשרות כהלכתם, ויתקיים בנו "השקיפה ממעון קדשך מן השמים, וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו, כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש".

52. מבחינה זו של תקנת יוחנן כה"ג, אבל נצרכים לכך תנאים נוספים, עיי"ש ס"ק ו, ושם פקפק אם אכן נוהגים היום לתת ללויים בלבד.